

שוה ראש השנה ליובל?

עיון בסוגיית מקור השופר

בעקבות פסיקה תמוהה של הרמב"ם

הרב נעם סמט

א. מהו 'שופר של ראש השנה'?

העיסוק במצוות שופר מרוכז בעיקרו¹ בפרק ג של מסכת ראש השנה. מספר משניות בפרק זה מתייחסות לשאלת מקור השופר, ועולות מהן אמירות שונות ולכאורה אף סותרות:

1. [ב] כל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן
אמר רבי יוסי והלא כל השופרות נקראו קרן שנאמר במשון
בקרן היובל [כשומעכם את קול השופר]:
2. [ג] שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי
חצוצרות מן הצדדין
שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר:
[ד] [ו] בתעניות בשל זכרים כפופין ופיהן מצופה כסף ושתי
חצוצרות באמצע
שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות:
3. [ה] שוה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות
רבי יהודה אומר בראש השנה תוקעין בשל זכרים וביובלות
בשל יעלים²

¹ יש מספר התייחסויות לנושא זה גם בפרק ד, בעוד המשנה הראשונה בפרק ג קשורה עדיין לקידוש החודש. לגבי עריכת משניות מסכת ראש השנה ראה עבודתו של א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה, ירושלים תשס"א. למעשה, ניתן לראות את המאמר הזה כהמשך ופיתוח לעבודתו של וולפיש על המשניות שם.

יחידה זו מורכבת באופן ברור ממספר יחידות משנה מובחנות (המצויינות לעיל במספרים 1-3):

הראשונה שבהן עוסקת בכשרות השופר בכלל, והיא פותחת באמירה הכללית 'כל השופרות כשרין', וממשיכה בדיון בין חכמים לבין ר' יוסי באשר לקרן הפרה.³ היחידה השנייה מושה בין אופי התקיעה בראש השנה לזה של התעניות, ונראה שהיא משקפת את הנוהג המקדשי – היא מתארת את התקיעות כהתרחשות, ואיננה מנוסחת כהלכה. בנוסף, יש בה התמקדות בשאלות של צורה ואופן, המאפיינת את הקפדנות הפולחנית שבמקדש. גם בגמרא מתפרשת יחידה זו כמתייחסת למקדש בלבד.⁴

היחידה השלישית פותחת בהשוואה בין היובל לבין ראש השנה "לתקיעה ולברכות". באופן פשוט,⁵ על רקע היחידות הנוספות ועל רקע דברי ר' יהודה, ההשוואה "לתקיעה" מתייחסת לשאלת מקורו של השופר בראש השנה וביובל. כנגד ההשוואה מציב ר' יהודה עמדה חולקת, המפרידה בין תקיעת ראש השנה שהיא בשל זכרים, לבין תקיעת היובלות שהיא בשל יעלים.

על גבי שלוש היחידות הללו שבמשנה, נוספת בגמרא עמדתו של ר' לוי: "אמר רבי לוי מצוה של ראש השנה ושל יום הכפורים בכפופין ושל כל השנה בפשוטין."⁶

הבעיה הפרשנית הברורה שמעוררת היחידה הזו נעוצה בפערים המשמעותיים בין היחידות השונות בה, שהמשנה איננה מתייחסת אליהם באופן מפורש. מהו השופר של ראש השנה? האם 'כל השופרות כשרין' כלשונה של משנה ב, או ש'שופר של ראש השנה של יעל פשוט' כלשונה של משנה ג? מה היחס גם בין עמדת ר' יהודה במשנה ה, הטוען שבראש השנה תוקעין בשל זכרים, לבין זו של תנא קמא שבמשנה ג המתאר את התקיעה ביעל פשוט?⁷

² משנה ר"ה ג, ב- ה

³ הדיון בין חכמים לר' יוסי הוא סתום מעט, והוא זוכה למספר פרשנויות בסוגיית הגמרא. באופן כללי נראה לומר שלקרן הפרה יש בתודעת חכמים הקשרים אלימים. ר' יוסי, לעומת זאת, רואה את הממד המלחמתי כחלק מובנה בתודעות הקשורות לשופר. ואכמ"ל.

⁴ ע"י בבלי ר"ה כז.

⁵ ניתנו גם פרשנויות אחרות להשוואה זו. ראה סקירתו של וולפיש (לעיל הערה 1), עמ' 111 הע' 29.

⁶ בבלי ר"ה כו:

⁷ ראה וולפיש (לעיל הערה 1), עמ' 110 הע' 28

גם עמדתו של ר' לוי תמוהה מאוד – כמי מן התנאים הוא פוסק? הגמרא כבר עמדה על כך שלמעשה דבריו הם צירוף של שיטת ר' יהודה בתקיעת ראש השנה עם שיטתו של תנא קמא, המשוה בין תקיעת ראש השנה לזו של היובל. אלא שאפילו הצירוף הזה אינו מושלם, שהרי עיון מדוייק מגלה שר' יהודה התמקד דווקא בשאלת מקור השופר (בשל זכרים) בעוד ר' לוי מתמקד דווקא בצורתו של השופר (בכפופין). מהו, אם כן, מקור עמדתו של ר' לוי? גם לשונו של ר' לוי אינה ברורה – מה ראה להחליף את ה'יובל' שאליו התייחסו המקורות עד כה, ב'יום הכיפורים'?

לתמונה הסבוכה הזו מצטרפת גם אמירתו של ר' אבהו המנמקת את ההלכה (הפשוטה כנראה) לתקוע בשופר של איל דווקא:

אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש ברוך הוא תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.⁸

טעמו של ר' אבהו, נראה כנימוק מסדר אחר לאותה ההלכה ששנה ר' לוי לפניו – התקיעה בשופר של איל, אלא שהפער בינו לבין הדיון שלפניו במשניות ניכר מאוד. מהו אם כן ה'שופר של ראש השנה'?

ב. האם הפריז הרמב"ם על מדותיו?

הפער בין המקורות השונים הביא את הראשונים מבית המדרש הספרדי להציג מספר רמות חיוב במצוות שופר – מצוה מן המובחר, מצוה לכתחילה ותקיעה הכשרה בדיעבד. כך אומר הרמב"ם בדרשתו לראש השנה:

נמצא עכשיו שלש מדות בשופר: כל השופרות כשרין בדיעבד בין פשוטין בין כפופין, חוץ משל פרה שהוא קרן. ולכתחילה מצוה בכפופין, ופירשו בירושלמי כדי שיכופו לבם לתפלה, בכל הכפופין תוקעין ומצוה מן המובחר בשל איל, והוא מן הכפופין לזכרון העקידה...

⁸ בבלי ר"ה טז.

למעשה, הרמב"ן פירש את משנה ב כמביאה את הדין הבסיסי והדיעבדי המכשיר את כל השופרות. במשניות ג-ה ראה הרמב"ן מחלוקת בין ר' יהודה [זכרים] לבין ת"ק [יעל פשוט] והכריע בה כשיטת ר' יהודה, על פי דברי ר' לוי בגמרא, שהתמקד דווקא בכפיפותו של השופר ולא עסק בשאלה מאיזו חיה הוא בא. דברי ר' אבהו, המתייחסים דווקא לשופר של איל התפרשו על ידי הרמב"ן כמתייחסים רק למצוה מן המובחר.

עמדתו הפרשנית הבסיסית של הרמב"ן המפרידה את יחידות המשנה דלעיל למספר דיונים מקבילים [לכתחילה, בדיעבד, מובחר] התקבלה גם בפרשנותם של הרשב"א⁹ והריטב"א, והיא מובאת גם בפסיקת הטור¹⁰ והשו"ע בעקבותיו.¹¹

הרמב"ם, לעומת זאת, פסק באופן אחר ומפתיע. כך הם דבריו בפתיחת הלכות שופר:

מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה שנאמר
(במדבר כ"ט) יום תרועה יהיה לכם, ושופר שתוקעין בו בין בראש
השנה בין ביובל הוא קרן הכבשים הכפוף, וכל השופרות פסולין
חוץ מקרן הכבש.¹²

הרמב"ם נוקט כאן את לשון המשנה – 'כל השופרות' – אלא שבכיוון ההפוך בדיוק: בניגוד גמור ללשונה של משנה ב' פוסק הרמב"ם שכל השופרות פסולים חוץ מקרנו של הכבש. פסיקתו של הרמב"ם נגד משנה מפורשת, תוך שימוש בלשון המשנה ממש, היא אכן מפתיעה ותמוהה. ברורים דברי הראב"ד בהשגתו שם:

אמר אברהם: הפריז על מדותיו, אלא מצוה בכפופין ואם תקע
בשל יעל יצא.

באופן פשוט, המקור לפסיקתו של הרמב"ם הוא בשיטתו של ר' יהודה במשנה, ובמימרא של ר' לוי בגמרא – 'מצוה של ראש השנה ושל יום הכיפורים בכפופין'. ניתן לומר, עקרונית, שהרמב"ם ראה את המשניות כולן כיחידה אחת שחלקיה חלוקים זה על זה, ומובאות בה למעשה שלוש שיטות: 1. כל השופרות כשרין [משנה ב]. 2. ר"ה

⁹ בניואנסים שונים, וייתכן שמשמעותיים, אך אכמ"ל.

¹⁰ טור אורח חיים תקפו

¹¹ שולחן ערוך אורח חיים תקפו, א: "שופר של ראש השנה מצותו בשל איל וכפוף; ובדיעבד, כל השופרות כשרים, בין פשוטים בין כפופים, ומצוה בכפופים יותר מבפשוטים; ושל פרה פסול בכל גוונא..."

¹² רמב"ם הל' שופר וסוכה ולולב א, א

בשל יעל פשוט ובתעניות בשל זכרים כפופים. [משנה ג] 3. ר"ה בשל זכרים/כפופים. [ר' יהודה/ר' לוי].¹³ על רקע המחלוקת הזו – בחר הרמב"ם לפסוק כר' לוי שבגמרא, ולהכריע שתקיעת ראש השנה והיובל – שתיהן בשל זכרים כפופים. אלא שהכרעה זו – תמוהה מאוד. מדוע התעלם הרמב"ם מדין המשנה לחלוטין ?

ג. שוה ראש השנה ליובל

פעמים רבות פסיקתו של הרמב"ם נשענת על קריאה ביקורתית של הסוגיה, הרואה את הסוגיה על רקע מקורותיה ומבחינה בין הרמות השונות של הדיון בסוגיה. נשוב לאחור, לעיון במקורות הסוגיה, בנסיון להעלות מתוכם ביאור לשיטתו של הרמב"ם.

נעיין שוב בשני החלקים האחרונים של יחידת המשניות שהצגנו לעיל:

[ג] שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושת
חצוצרות מן הצדדין
שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר:
[ד] [ו] בתעניות בשל זכרים כפופין ופיהן מצופה כסף ושת
חצוצרות באמצע
שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות:
[ה] שוה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות
רבי יהודה אומר בראש השנה תוקעין בשל זכרים וביובלות בשל
יעלים:

כבר הזכרנו שיחידה זו בנויה למעשה משתי יחידות משנה. ניתן לזהות מספר רב של פערים בין שתי היחידות הללו. הזכרנו שהיחידה הראשונה היא מקדשית באופיה – היא מתארת את הנוהג המקובל, ומתמקדת בשאלות של צורה ואופן. על רקע המקדש מבחינה היחידה בין ראש השנה לבין התעניות – זה מצוותו בשופר הפשוט המצופה זהב, ואלו מצוותן בחצוצרות ושופרן כפוף ומצופה כסף.

¹³ כך ביאר הרמב"ם בדרשתו את דעת הרמב"ם, תוך שהוא חולק עליו בחריפות: והרמב"ם ז"ל פסק כל השופרות פסולין חוץ מקרן של כבש, היה סבור דסיפא דמתני' פליגא ארישא, וזה ודאי אינו נכון כמו שפירשנו, ולא כן דעת כל הגאונים, וכבר הגיה עליו הראב"ד ז"ל ואמר הפריז על מדרותיו.

היחידה הבאה מתחילה בפתיחה חדשה – 'שוה היובל לראש השנה', והנושא שלה שונה לחלוטין. היא איננה ממוקדת באופן מפורש לא בצורתו של השופר ואף לא באופן התקיעה. גם דבריו של ר' יהודה כאן אינם מתייחסים כלל לצורתו של השופר [כפוף/פשוט] אלא רק למקורו [זכרים/יעלים].

מהי משמעות הפער בין שתי היחידות הללו?

נראה, ששתי היחידות הללו מציגות למעשה שני הקשרים מקראיים שונים לראש השנה, העולים לדיון כבר במדרשי ההלכה.¹⁴

אופיו ומשמעותו של ראש השנה לא נתפרשו במקראות, שקמצו מאוד במילים ביחס לתיאורו של החג. האמירה היחידה למעשה לגבי ראש השנה היא שהוא 'יום תרועה'.

לתרועה הקשרים רבים במקרא, כאשר שניים מן המרכזיים הם תרועת הצרה והזעקה (המוזכרת בפרשת החצוצרות שבבמדבר י) ושל היובל (המוזכר בויקרא כה). שופר התענית נקשר במשנה לתודעת הצער וה'כפיפות', והוא קשור בתודעות הדין, החרטה והתשובה הנכרכות בתענית ובצרה. שופר היובל, לעומת זאת, הוא השופר הפשוט של הדרור והשחרור, שעיקרו בהכרזה החגיגית על פתיחתה הטקסית של שנת היובל. עריכת המשנה מציבה את ראש השנה בתווך בין התענית לבין היובל, ומאירה למעשה את הכפילות המובנית באופיו של יום ראש השנה.¹⁵

¹⁴ בספרא (אמור, פרשה יא), השוותה תקיעת ראש השנה לתקיעת היובל:

ומניין שהוא בשופר
 תלמוד לומר והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש ביום הכיפורים
 שאין תלמוד לומר בחודש השביעי, ומה תלמוד לומר בחודש השביעי
 הרי תרועת שביעית כזו, מה זו בשופר אף תרועת ראש השנה בשופר.
 בספרי לבמדבר (פרשה עג) לעומת זאת, נלמדה תקיעת ראש השנה דווקא מתקיעת החצוצרות שבמדבר:
 הא למדנו שתוקע ומריע ותוקע
 אין לי אלא במדבר בראש השנה מנין
 נאמרה כאן תרועה ונאמרה להלן תרועה

מה תרועה האמורה כאן תוקע ומריע ותוקע אף תרועה האמורה להלן תוקע ומריע ותוקע.
¹⁵ כפילות זו מוצגת יפה בתיאור בנחמיה פרק ח, לפיו שבי ציון המתכנסים במקדש מתאבלים בראש השנה, בעוד הכהנים ונחמיה מעודדים אותם לחגוג 'כי קדוש היום לאדנינו'. וראה מאמרו של ש' וויסבליט, לאופיו הכפול של חג ראש השנה, מחקרי חג 5, כפר סבא תשנ"ד, עמ' 6-14.
 על עריכת המשנה באופן הזה – ראה וולפיש (לעיל הערה 1), 112-115. כנגדו טוען ח' יחיאלי (otniel.org/show.asp?id=29427) שהמשנה קושרת את ראש השנה ליובל בלבד, ולא לתענית.

אלא שכאן יש לשים לב היטב: ההבחנה החדה בין שתי היחידות 'מולידה' עמדה חדשה במשנה, שבה לא עסקנו עד כה. בקריאה שוטפת של המשנה, נתפס המשפט 'שוה ראש השנה ליובל' כהמשך של המשניות שלפניו. על רקע התיאור המקדשי ממשנה ג, המסקנה המתבקשת היא שבראש השנה וביובל תקיעת השופר היא בשופר של יעל פשוט. אלא שכפי שטענו קודם – משנה ה היא פתיחה ליחידה נפרדת, שנראה שאיננה המשך ישיר של המשניות שלפניה. נתבונן כעת במשפט הפותח של משנה ה כשלעצמו: "שוה ראש השנה ליובל לתקיעה ולברכות". כיצד נפרש אותו ללא הרקע של משניות ג-ד?

פתרון מפתיע לשאלה זו נמצא בדברי ר' עקיבא, שהובאו בסוגיה הקודמת, ועוסקים בדיוק בשאלת משמעותו של ה'יובל':

מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדכרא הוא?
דתניא אמר רבי עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא.

מסתבר, שמשמעותה הפשוטה של המילה 'יובל'¹⁶ אינה אלא איל, זכר הכבשים – או בארמית 'דיכרא'.

מעתה, מתבקש מבט חדש על הלכת צורת השופר: ההשוואה הבסיסית בין שופר ראש השנה לשופרו של היובל מלמדת שהשופר של ראש השנה צריך להיות שופר האיל! אם כך, כאמור, נולדה במשנה עמדה חדשה – שיטת תנא קמא דר' יהודה, המלמד ששווה ראש השנה ליובל – ובשניהם יתקעו בשופר האיל. בכך מצאנו פתרון לשאלת מקור שיטתו המפתיעה של ר' לוי: עמדת ת"ק דר' יהודה זו, היא למעשה המקור לעמדתו של ר' לוי (שכזכור – היא גם עמדתו של הרמב"ם), לפיה בראש השנה וביובל תוקעים בשופר האיל.

עיון בהמשך לשונו של הרמב"ם מחזק אף הוא את ההשוואה שבין ראש השנה ליובל כמקור המרכזי לאופיו של השופר. כך היא לשונו של הרמב"ם בפתיחת הלכות שופר:

¹⁶ משמעות זו מסתברת גם מתוך לשונות הפסוקים המתארים ביהושע את היובל ככבש, וראה ערך 'יובל' באנציקלופדיה המקראית ובאתר האקדמיה ללשון העברית.

מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה שנאמר
 "יום תרועה יהיה לכם",
 ושופר שתוקעין בו בין בראש השנה בין ביובל הוא קרן הכבשים
 הכפוף, וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש,
 ואף על פי שלא נתפרש בתורה תרועה בשופר בראש השנה הרי
 הוא אומר ביובל "והעברת שופר תרועה וכו' תעבירו שופר, ומפי
 השמועה למדו מה תרועת יובל בשופר אף תרועת ראש השנה
 בשופר.¹⁷

הרמב"ם תולה במפורש את הלכותיו של שופר ראש השנה בהשוואה שבין ראש השנה
 והיובל! השוואה זו חוזרת ומודגשת גם בדבריו בהלכות שמיטה ויובל,¹⁸ המסתמכים
 ממש על לשונו של תנא קמא דר' יהודה:

שופר של יובל ושל ראש השנה אחד הוא לכל דבר, ואחד ראש
 השנה ואחד היובל לתקיעות...

לסיכום, ההפרדה בין חלקי המשנה השונים מציעה מקור מפתיע במשנה לעמדתו של ר'
 לוי, וממילא – מסבירה גם יותר את פסיקתו של הרמב"ם בעניין.

ד. זכרים – כפופים?

אלא שעדיין, ההבחנה הביקורתית בין החלקים השונים שבמשנה איננה מבהירה את
 המבנה המוזר של המשנה. אדרבה – השאלות שהעלינו לעיל מתחזקות: מה ראה רבי
 לערוך את הפרק הזה באופן כל כך לא קוהרנטי? מדוע 'הועלמה' שיטת תנא קמא דר'
 יהודה?

כדי להבין טוב יותר את תהליכי העריכה של המשנה והתפתחות הסוגיה, נבחן היבט
 נוסף של המורכבות הלשונית שבמשנה – היחס בין 'זכרים' לבין 'כפופים'. במשנה ד,
 מציגה המשנה את שופרות התענית כשופרות של 'זכרים כפופים'. על רקע הדיון
 במשנה וההשוואה ליובל – פשוט שעיקר העניין הוא כפיפותם של השופרות, המייצגת

¹⁷ רמב"ם שם

¹⁸ רמב"ם שמיטה ויובל י, יא

באופן חזותי את כפיפות הלב שבתענית. הבחירה בשופר האיל דווקא תתפרש כאן כתוצאה פשוטה של העובדה ששופרו של האיל – שופר כפוף הוא.

אמנם, כפי שהעלינו לעיל, השוואת שופר ראש השנה לשופר היובל מציעה מבט אחר על שופר האיל. תקיעת היובל בשופר של איל, באופן פשוט, אינה כרוכה בכפיפותו של השופר הזה. אדרבה, הזיקה שבין שופר היובל לבין כפיפות הלב קשה להסבר.¹⁹ נראה יותר להסביר שהבחירה בשופר האיל כרוכה דווקא בזכריות שלו, המבטאת כח ופריצה, ומתאימה לחגיגות של שופר היובל.²⁰

מעתה, תשומת הלב להבדלי הלשון שבמשנה תסייע בידינו להשלים את התמונה שאותה התחלנו לשרטט לעיל. כאמור, נראה שהשוואה הבסיסית שבין ראש השנה ליובל, שמקורה בספרא, מלמדת על תקיעה בראש השנה בשופרו של האיל-הזכר, מעין שופר היובל. במשנה שלנו, לעומת זאת, הובא הנוהג המקדשי לתקוע בראש השנה דווקא בשופר של יעל פשוט, והנוהג הזה הונגד לתקיעת התעניות בשופרות כפופים. כך – קיבל שופר האיל משמעות חדשה, כאשר הכפיפות שבו הודגשה ועצבה מחדש את התקיעה בו כתקיעה שיש בה כפיפות הלב. בדברי ר' לוי – הופנמה הכפיפות הזו גם אל השופר של ראש השנה. דברי ר' לוי מבוססים על העמדה הבסיסית של הספרא (תקיעת השופר בר"ה וביובל בשופר הכבשים), תוך שהיא משתמשת בטרמינולוגיה של המשנה שהגדירה את השופרות לפי צורתם:

אמר רבי לוי מצוה של ראש השנה ושל יום הכפורים בכפופין ושל כל השנה בפשוטין.

כך עוצבה מחדש תקיעת השופר של ראש השנה כתקיעה כפופה, כאשר הכפיפות (שבמקורה אפיינה את התעניות דווקא) חזרה וצבעה את תקיעת ראש השנה בשופר של

¹⁹ כבר הראשונים תמהו מאוד על עמדתו של ר' לוי לאור הקושי הזה, ויש שאף תלו בכך מפורשות את התפתחות עמדתו של הרמב"ם – ראה למשל את דברי הרא"ם המצוטטים בבית יוסף, אורח חיים סי' תקפו. ²⁰ המתח בין הממד הזכרי לנקבי נמצא ברקע הבחירה של המשנה לתאר את שופרות ראש השנה כשופרות 'זכרים', אך אינו מפורט במשנה או בגמרא. מקור מעניין שמציב את המתח הזה בחזית הדיון הוא שיטת הערוך המובאת בתוספות, לפיה היעל' שבמשנה אינו בעל חיים בפני עצמו, אלא הוא פשוט שם כללי לנקבת הכבש. לפי דברי הערוך עולה שהבחנה הבסיסית במשנה היא בין זכרים לנקבות!

כבש (שבמקורה היתה כרוכה דווקא בחגיגות היובל).²¹ ייתכן, שהתהליך הזה יכול להסביר גם את הבחירה הלשונית המוזרה של ר' לוי לדבר על 'יום הכיפורים' במקום על יובל. המשנה הזכירה במפורש את תקיעת היובל, ור' לוי בוחר לשנות את המינוח ולהתייחס ליום הכיפורים דווקא. נראה, שהניסוח 'ראש השנה ויום הכיפורים' מחדד את אופיין של התקיעות הללו כתקיעות ימי הדין והרחמים, ומחזק את הזיקה הסמויה שבין התקיעה הזו לתקיעות התענית.

ה. ראש השנה כיום דין

התהליך שתארנו כאן משקף את התהליך הרחב שעבר על ראש השנה בספרות התנאים, בו התעצב ראש השנה כיום דין. הקביעה שבתשרי נברא העולם ומיקומו של ראש השנה כהכנה והטרמה של יום הכיפורים, עיצבו את פניו של ראש השנה כחג שיש בו ממד נוקב של דין ותשובה.

באותו האופן התעצבה גם תקיעת השופר של ראש השנה. לאור הדברים דלעיל, ניכר המבנה המורכב והרב-שכבתי של הלכת השופר: ביסודה, תקיעת השופר של ראש השנה נלמדה מהשוואתו ליובל. התקיעה החגיגית של היובל היא שלמדה שתקיעת 'יום התרועה' היא בשופר של איל דווקא. אלא שמשמעותה של התקיעה הזו התעצבה מחדש במשנה, ומתוך ההקשרים הרבים של תקיעת השופר במקרא הודגש דווקא הפן של תקיעת הצער והצרה, מעין תקיעת החצוצרות בזמן מלחמה.

²¹ בכך מוסברת גם גרסה בעייתית בגמרא. כאשר הסוגיה מנמקת את דברי ר' לוי, היא כורכת אותם בעמדתו של ר' יהודה. כך בנוסח הדפוס:

הוא דאמר כי האי תנא

דתניא [דתנן] רבי יהודה אומר בראש השנה היו תוקעין בשל זכרים כפופין וביובלות בשל יעלים הבעיה ברורה: בלשון המשנה שלנו – לא מופיעה המלה 'כפופין'. נראה שתוספת זו גרמה למהדירים להחליף את 'דתנן' המפנה אל המשנה, ב'דתניא' המפנה לברייתא סתמית (וראה שכך היה הנוסח כבר לפני חלק מן הראשונים – בריטב"א לדוגמא).

אמנם, בכמה וכמה מכתבי היד (מינכן 140, ניו יורק 1608, אוקספורד 23) המילה 'כפופין' אינה נמצאת, ונראה שהיא תוספת ללשון הגמרא. לאור דברינו – מטרת התוספת ברורה. ר' יהודה שימר את הדיון המקורי ביחס שבין ר"ה והיובל, ולא הזכיר את כפיפותו של השופר. הכפופות של שופר האיל, שיסודה בתיאור המקדשי של שופר התענית במשנה ג', עברה אל דברי ר' לוי ואפיינה מחדש את שופרו של ראש השנה. בגמרא – נתלו דברי ר' לוי באלו של ר' יהודה, אך התלייה לא היתה מושלמת, שהרי ר' יהודה עצמו כלל לא דיבר על שופר כפוף. ההגהה 'כפופין' בתוך דברי ר' יהודה מתבקשת להשלמת הזיקה שבין עמדתו לעמדת ר' לוי.

עולה, שלשונו של הרמב"ם, שלימד שבראש השנה תוקעים ב"שופר הכבשים הכפוף" מכילה יפה את שני המרכיבים של תקיעת השופר: ראשית כל תוקעים בשופר הכבשים (הוא שופר האיל, מעין שופר היובל), ותקיעה זו היא התקיעה בשופר הכפוף.²² מעתה, את החגיגות של תקיעת היובל תחליף כפיפות הלב של שופר התענית.

התהליך הזה משנה לא רק את האווירה שסביב התקיעה, אלא גם את משמעותה של התקיעה עצמה. תקיעת היובל נראית כתקיעה חגיגית של הכרזה. ייתכן שיש בה גם היבטים של המלכה וחיידוש הברית שבין הקב"ה ובריותיו. מה משמעה של תקיעת התענית?

הדיון על כפיפות הלב, כפי שכבר העלה רש"י, מקביל בדיוק לדיון האמוראי על שאלת תנוחת הגוף בזמן התפילה:

ר' חייא ור' שמעון בר רבי הוו יתבי
פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר
"והיו עיני ולבי שם כל הימים"
וחד אמר עיניו למעלה שנאמר "נשא לבבנו אל כפים"
אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו אמר להו במאי עסקיתו
אמרו ליה בתפלה
אמר להו כך אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו
למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו.²³

ההשוואה בין שני המקורות מלמדת על כך שכפיפותו של השופר מפרשת למעשה את תקיעת השופר כפעולה של תפילה!

הגרי"ד הדגיש יפה עמדה זו בשיעורו בעניין:

²² על רקע דברינו ברורים יותר דברי נושאי הכלים שבקשו להציע שהרמב"ם מכשיר תקיעה בשופר של כבש שאינו כפוף, וכווננו למעשה לקרן היעל הפשוט (ראה בט"ז או"ח תקפו סק"א). הבחנה זו משמרת את ההבחנה בין הדין המקורי של תקיעה בשופר הכבש (הנלמד מן היובל) לבין הכפיפות, המתפרשת רק כשכבה לא הכרחית ואקראית. עמדה זו קשה ביותר בדברי הרמב"ם, אך היא מסמנת יפה את הפערים שמתוכם צומחת עמדתו.
²³ בבלי יבמות קה:

כתב הרמב"ם בפ"א משופר הל"א "ושופר שתוקעין בין בר"ה בין ביובל הוא קרן הכבשים הכפוף". ועיין בהשגות הראב"ד "א"א הפריז על מדותיו אלא מצוה בכפופין ואם תקע בשל יעל יצא" וע"ש בהרב המגיד דדעת הרמב"ם דכפוף מעכב בדיעבד. והנה יסוד הדין כפוף בשופר של ר"ה הוא מצד מילתא דתפלה דאית ביה בשופר של ר"ה, כמבואר בגמ' ר"ה דנחלקו תנאים אם פשוט עדיף או כפוף עדיף... והנה מהרמב"ם דפסק דבעינן כפוף לעיכובא, ש"מ דס"ל דענין התפילה שבשופר אינו הידור ותוספת בעלמא, אלא הוא מגוף מצות שופר ומעכב בדיעבד...²⁴

אם כן, עיצובה המחודש של תקיעת השופר בזיקה לתקיעת התענית מעצב גם אופיה של התקיעה, והופך אותה מפעולה של הכרזה חגיגית לתפילה כפופה.²⁵

ו. חתימה

כפי שראינו כבר בראשית הדברים, פנים רבות למצוות שופר. המקורות השונים בעניינה, החל מן המשנה, הציגו זה לצד זה פנים רבות, סותרות לעיתים, של אותו המעשה. כך, מהווה העיון במצוות שופר דוגמא מרתקת לאופן שבו מעשה מצוה אחד צובר על גביו לאורך הזמן משמעויות רבות, הנערמות זו על גב זו ומעצבות בדרכן את אופיה של ההלכה ואת גופו של השופר.

המעקב אחר דרכו הייחודית של הרמב"ם בסוגיה זו אפשר הבחנה דקה בין המרכיבים הטקסטואליים השונים של הסוגיה, ובין מאפייניה העקרוניים של מצוות שופר.

בסופו של דבר, מתבקשת השאלה מהי באמת תקיעת השופר שלנו? האם תקיעת התפילה הכפופה בלבד? במובנים רבים, דומני שהתקיעה שלנו משמרת משהו מן האנרגיה ה'יובלית' הראשונית של השופר. שופר הזכר כשופר חגיגי של הכרזה והמלכה, שופר של גאולה וישועה – קולו ודאי נשמע בין קולות השופר וברכות התפילה של ראש השנה. נראה, שכדברי הסוגיה ביבמות ביחס לתפילה, גם ביחס

²⁴ הגרי"ד סולובייצ'יק, הררי קדם, ירושלים תש"ס, סי' ז, עמ' יג.

²⁵ מתבקש להציג את התנועה הזו גם על רקע חורבן הבית והמעבר מהתקיעה במקדש (שתוארה במשנה ד') לתקיעה בכל מקום, מעין התפילה המחליפה את הקרבנות, ואכמ"ל.

לשופר – כפיפות הלב ופשיטותו משמשות בו יחד,²⁶ ומעצבות בסופו של דבר יחד את אופיה הייחודי של המצוה.

²⁶ ראה בהקשר זה את דבריו של הרב קאפח במאמרו "שופר של ראש השנה", סיני סט (תשל"א). לטענת הרב קאפח, רוב השופרות שלנו היום הם שופרות פשוטים, כיוון שפיית השופר מיושרת בתהליך הייצור ואיננה משמרת באופן מלא את הצורה המקורית של הקרן העגולה. לדבריו עולה שלמעשה השופרות שלנו, גם בצורתם הפיזית, הם שילוב בין השופר הכפוף לבין השופר הפשוט!